

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ГЕОГРАФІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА КРАЇНОЗНАВСТВА ТА ТУРИЗМУ

АНАЛІЗ ГЕОСТРАТЕГІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

спеціальність: 106 Географія
галузі знань: 10 Природничі науки
на здобуття освітнього ступеню: Магістра
за освітньо-науковою програмою – Політична географія та геополітика

Магістерська робота
студентки денного відділення
Романенко Анастасії Юріївни

Науковий керівник:
д.геогр.н, проф. Яценко Б.П.

КИЇВ – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ...5	
1.1. Теоретико-методологічні основи геополітики	5
1.2. Теоретико-методологічні основи геостратегії	9
РОЗДІЛ 2. ГЕОПОЛІТИЧНЕ ПІДГРУНТЯ РЕАЛІЗАЦІЇ	
ГЕОСТРАТЕГІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ	12
2.1. Геополітична ідеологія Російської Федерації	12
2.2. Ресурсне забезпечення геостратегії.....	16
2.3. Внутрішньополітичний стан Росії	19
РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ ГЕОСТРАТЕГІЇ РОСІЇ	24
3.1. Засоби реалізації геостратегії Російської Федерації.....	24
3.2. Значення України в геостратегії Росії	28
3.3. Аналіз геостратегії Російської Федерації щодо України	30
3.4. Геостратегія України	34
ВИСНОВОК.....	39
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	44

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Для вироблення власних геостратегій керівництву сусідніх країн важливо розуміти сутнісні риси геостратегії Росії, тенденції її розвитку. При цьому варто враховувати, що керівництво РФ розробляє та реалізовує комплексну геостратегію, яка передбачає втілення різних взаємопов'язаних напрямів: політичного, військового, економічного, культурного, інформаційного. Доцільним є аналіз практичної геополітики Росії, зокрема її основних технологій, засобів «жорсткої» та «м'якої» сили, особливостей їх застосування в конкретних ситуаціях щодо тих чи інших нових незалежних держав. Актуальним завданням постає також виявлення сутнісних особливостей сучасної неоімперської геостратегії та геополітичних засобів її реалізації на міжнародній арені. Традиційно дуже важливим об'єктом російської геостратегії залишається Україна

Сутності геополітики та геостратегії, їхнього впливу на формування основних концептуальних засад зовнішньої політики держав світу у своїх працях досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні науковці, а саме: Ф. Ратцель, Р. Челлен, Г. Дж. Маккіндер, З. Бжезинський, С. Хантінгтон, М. С. Дністрянський, В. А. Колосов, Б. П. Яценко, В. К. Киптенко, В. І. Стафійчук, та ін.

Об'єктом дослідження є геостратегія Російської Федерації.

Предметом дослідження є концептуальні засади, цілі та провідні напрями геостратегії Російської Федерації, а також основні засоби її геополітики.

Метою роботи є розуміння сутності і завдань реалізації геостратегії Російської Федерації на різних напрямках і рівнях, з'ясуванні та усвідомленні загроз і викликів, що постають у ході геополітичної активності Росії.

Практичне значення дослідження полягає у отриманні важливих висновків, які можуть бути застосовані при подальшій науковій роботі (написання статей, рефератів, диплому тощо); при розробці геостратегії України на основі аналізу геостратегічних пріоритетів Росії.

Значення отриманих результатів дослідження полягає і в тому, що найважливіші положення дослідження можуть бути застосовані у процесі викладання навчальних курсів «Теорія геополітики», «Стратегічна географія» тощо.

Окремі положення дослідження мають дискусійний характер і можуть стати підґрунтям для подальшого наукового дослідження.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Теоретико-методологічні основи геополітики

Для формування теоретичних засад дослідження геостратегії Російської Федерації необхідне з'ясування сутності геополітики, що тісно пов'язана з геостратегією. Наукова геополітика впливає на формування концептуальних засад геостратегії, яка, у свою чергу, визначає основні засоби прикладної геополітики.

Першу спробу узагальнити і впорядкувати знання щодо значення геопросторових чинників у міждержавних і внутрішньодержавних взаєминах зробив, використовуючи політико-географічні підходи німецького вченого Ф. Ратцеля (1844-1904), шведський історик і соціолог Р. Челлен (1864-1922). Під геополітикою Р. Челлен розумів «...вчення про державу як географічний організм чи явище в просторі: вона, отже, є вченням про державу як країну, територію чи область» [6].

Геополітика поряд з історією та теорією міжнародних відносин утворює самостійну парадигму трактування міжнародних відносин – просторову [18].

Для сучасного світу набагато доречнішою є не традиційна геополітика конфронтації, заснована на жорсткій боротьбі за ресурси та вплив на міжнародній арені, а «геополітика взаємозалежності» [25], що визначається спільними інтересами акторів і має розробляти найбільш оптимальні геополітичні проекти їхнього співробітництва.

Політичний простір нерідко трактують як «динамічну структуру, похідну від соціальних взаємодій індивідів, і таку, що змінює свою конфігурацію та розмірність залежно від характеру цих взаємодій» [20]. На думку П.

Плугатаренко, політичний простір постає як «багатомірне, багаторівневе утворення, на якому розгортається боротьба за владу», і за своїми характеристиками він «глобальний, відкритий та нестійкий» [37].

Геополітичний простір вважається сукупністю державних та недержавних акторів та їх взаємодій між собою та з «природними та неприродними об'єктами» [63], або трактується як «географічна презентація багатовимірного комунікаційного простору...» [21].

За умов зростання нестабільності та конфліктності на світовій арені серед науковців та політиків поживавився інтерес до класичних геополітичних моделей [52].

На думку Ю. Тихонравова, геополітика – це «галузь знання, що вивчає закономірності взаємодії політики із системою неполітичних факторів, що формують географічне середовище» [41]. З погляду С. Караганова, геополітика постає як галузь науки, що «досліджує відносини між зовнішньою політикою держав, міжнародними відносинами і географічним, природним оточенням» [62]. За визначенням Б. Яценка від 2005 р., «геополітика – наука, яка вивчає в єдності географічні, історичні, політичні та інші взаємозв'язуючі фактори, що виявляють вплив на стратегічний потенціал держави» [16]. Згодом Б. Яценком та його колегами геополітика трактувалася – як «наука про багатогранну політику держав та інших суб'єктів...» [13].

У зв'язку з розвитком глобалізації актуалізувалася потреба у вивченні міжнародних політичних процесів на різних ієрархічних рівнях. Саме геополітику стали вважати науковою галуззю, найбільш придатною для синтезу знань про глобальні, регіональні та локальні політичні процеси. К. Сорокіним пропонувалося сформуванати геополітику як «комплексну дисципліну про сучасну та перспективну «багатосарову» й багаторівневу глобальну політику,

багатовимірний та багатополлярний світ» [39]. На думку К. Гаджиєва, геополітика досліджує «основоположні структури та суб'єкти, глобальні чи стратегічні напрями, найважливіші закономірності та принципи життєдіяльності, функціонування й еволюції сучасного світового співтовариства» [19]. М. Мироненко визначив геополітику як «проблемну наукову область, основною задачею якої виступає фіксація та прогноз просторових меж силових полів різного характеру (військових, економічних, політичних, цивілізаційних, екологічних) переважно на глобальному рівні» [26].

Значна кількість авторів при визначенні геополітики ставлять наголос на дослідженні функціонального аспекту у сфері зовнішньої політики та міжнародних відносин. За сучасних умов функціональний підхід ґрунтується на виявленні особливостей просторової політики потужних акторів, які «не стільки жадають завоювати та освоїти нові території, скільки прагнуть контролювати максимально можливі простори» [22]. За визначенням В. Дергачева, «геополітика – це наука про закономірності розподілу та перерозподілу сфер впливу (центрів сили) різних держав та міждержавних об'єднань у багатовимірному комунікаційному просторі» [21]. Таким чином, функціональний підхід вважається доцільним та перспективним для геополітичних досліджень, особливо у сфері міжнародних відносин. Існує також методологічний підхід до трактування сутності геополітики, коли вона уявляється, наприклад, як «наука про методи впливу політичної, економічної та фізичної географії на внутрішню та зовнішню політику держави» [76]. О. Кондратенко вважає геополітику «методологічним аналізом забезпечення просторового впливу великих держав» [64]. Традиційно переважає державоцентричний підхід до розуміння геополітики. Актуальними залишаються геополітичні дослідження проблем державної (національної) безпеки. Так, на думку В. Разуваєва, геополітика опікується «дослідженням

просторової логіки міжнародних відносин та зовнішньої політики переважно в контексті забезпечення національної безпеки (у широкому розумінні останнього терміна)» [38].

У сучасній зовнішній геополітиці знайшли використання засоби як «жорсткої сили» («hard power»), так і «м'якої сили» («soft power»). У класичній геополітиці основоположною була саме «жорстка сила». До традиційних «жорстких» силових засобів варто віднести такі, як, наприклад, дипломатичний тиск, ультиматуми, економічна блокада, воєнні інтервенції, здійснення прямого панельного чи точкового контролю. У розумінні Дж. Ная, «жорстка сила» спирається на символи у вигляді грошей чи примусу силою [80]. Натомість «м'яка сила», на думку Дж. Ная, має містити «три головні складові: культуру держави, привабливу для інших своїми цінностями; політичну ідеологію та відповідні цінності; зовнішню політику – легітимну та морально авторитетну» [81]. З погляду стратегічних інтересів США Дж. Наєм була також запропонована концепція «розумної сили» («smart power»), яка передбачає розвиток всеосяжної стратегії, ресурсної бази та інструментарію для досягнення американських цілей, – «вона ґрунтується як на м'якій, так і жорсткій силі» [81]. Знайшла поширення ідеалізація засобів «м'якої сили» в зовнішній політиці держави. На практиці втілення «м'якої сили» зазвичай потребує великих витрат на допомогу партнерам, гуманітарні заходи, інформаційні кампанії тощо. У сучасних дослідженнях знайшло застосування також поняття «мудра сила» («intelligent power») [11]. І. Чихарев та О. Столетов до ресурсів «intelligent power» зараховують науково-дослідний та інноваційно-технологічний потенціал, інформаційно-інтелектуальну захищеність, дискурсивний вплив, глобальне проектування в міжнароднофінансовій сфері тощо [43]. В іншому трактуванні «intelligent power» постає як поєднання «розумної сили» (у досить широкому діапазоні з переважно «м'якими» засобами) з використанням

«жорсткої сили» (непрямим та обмеженим) [28]. Загалом «розумна сила» в геополітиці держави постає як найбільш раціональне застосування наявних ресурсів для досягнення поставлених цілей, причому таким чином, щоб забезпечити якомога більшу відповідність нормам міжнародного права.

1.2. Теоретико-методологічні основи геостратегії

В історичному минулому «велика стратегія» («grand strategy») держави розроблялася на основі її головних воєнних цілей. Саме війна вважалася найбільш дієвим засобом забезпечення існування та розвитку держави. Б. Ліддел Гарт вбачав призначення «великої стратегії» в тому, щоб «координувати та спрямовувати всі ресурси країни чи групи країн на досягнення політичної мети війни – мети, що визначається великою, або державною, політикою» [30]. На думку Р. Арта, «велика стратегія» має поєднувати цілі зовнішньої політики держави та її військового позиціонування [48]. П. Кеннеді пропонував консолідацію та застосування у «великій стратегії» держави усіх військових та невійськових компонентів її сили [53].

Просторовий аспект державної стратегії досить часто розуміється як її геостратегія. У трактуванні геостратегії традиційним був так званий «мілітаристський» підхід, тобто основу державної геостратегії вбачали передусім в постановці та втіленні воєнних цілей. У численних працях геостратегія поставала як «галузь практичного застосування воєнної сили за просторовими показниками» [33]. Суто «мілітаристське» розуміння геостратегії у сучасному світі не користується великим попитом, але врахування воєнних цілей при розробці та реалізації державної геостратегії залишається актуальним.

З погляду С. Мальченкова, геостратегія «орієнтована на вироблення практичних рекомендацій в області забезпечення національної безпеки та захисту національних інтересів» [31]. На думку В. Колосова, геостратегія

означає вибір напрямів зовнішньополітичної діяльності [24]. Вважається, що геостратегія держави має також враховувати її економічні цілі. Так, з погляду В. Дергачева, «геостратегія – сукупність напрямів зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної діяльності держави на міжнародній арені» [21].

Під геостратегію також нерідко розуміють «використання сили держави для досягнення геополітичних цілей» [3]. Також «геостратегія виступає в якості фундаментальної основи зовнішньої політики, визначаючи її просторові пріоритети» [15].

З. Бжезінський розглядав її як «стратегічне управління геополітичними інтересами» [1]. Геостратегія може також трактуватися досить широко як «синтез обґрунтованих геополітикою стратегічних цілей, принципів та напрямів зовнішньополітичної діяльності держави» [9].

Геостратегію розглядають також з позицій комплексного підходу. Зокрема, на думку Е. Долмана, геостратегія постає як «оцінка державою геопросторових основ могутності в планах або стратегіях забезпечення військової, економічної, дипломатичної та соціокультурної переваги» [49]. Пропонується також «методологічний» підхід, відповідно до якого геостратегія трактується як доволі широкий метод пізнання сутності зовнішньої політики держави.

Для визначення головних положень геостратегії особливого значення набуває раціональне стратегічне планування. У принципі, стратегічний план «ґрунтується на чітких зафіксованих і перевіренних тенденціях, і спрямований на конкретні завдання та чіткі моделі поведінки» [58].

Геостратегія держави має вміщувати низку стратегічних «галузевих» напрямів її політики на міжнародній арені. Особливо важливо, щоб ці напрями реалізовувалися взаємопов'язано, у комплексі. У широкому розумінні

геостратегію можна вважати просторовим виміром реалізації державної «великої стратегії».

РОЗДІЛ 2.

ГЕОПОЛІТИЧНЕ ПІДГРУНТЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ГЕОСТРАТЕГІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

2.1. Геополітична ідеологія Російської Федерації

Важливим компонентом для формування геостратегії держави та в організації державного устрою, в цілому, є ідеологія – систематизована сукупність поглядів та ціннісних орієнтацій, що виражають інтереси певної соціальної групи. «Мати ідею, – говорить Х. Ортега-і-Гасет, – це вірити, що є підстави для неї, отже, вірити, що існує розум, що існує сфера збагнених правд» [34].

У Росії геостратегія та геополітика ґрунтуються на певному ідеологічному фундаменті. Можна сказати, що ідеологія відіграє роль свого роду «стрижня» для впорядкування решти компонентів ідейно-духовного комплексу – міфології, свідомості, культури, психології. Н. Комлевою розуміється «реальна спроможність геополітичного актора до експансії в ідеологічному просторі, яка визначається сукупністю його ментальних ресурсів, технічних можливостей (ресурсів) поширення ментальних цінностей, а також технологій впливу на масову свідомість» [27]. Ідеологічна міць держави забезпечується, зокрема, авторитетом домінуючих суспільно-політичних ідей, глибоко укоріненим патріотизмом, поширенням цінностей державницької культури, видатними досягненнями науки, літератури та мистецтва та, навіть, спортивні успіхи.

У СРСР ідеологічний фактор виступав як провідний при визначенні стратегічних напрямів розвитку держави. У процесі розвитку Радянського Союзу геополітична ідеологія та імперські геополітичні інтереси не артикулювалися, але сукупно впливали на внутрішню та зовнішню політику сталінського керівництва. Імперська свідомість населення, з погляду Є.

Анісімова, – «досить цілісний, об’ємний комплекс різнорідних ідей, концепцій, відчужень» [59]. Разом із руйнацією СРСР імперські геополітичні погляди у великої частини населення Росії не зникли, а зазнали певних трансформацій. Російська влада стала використовувати радянську ідеологію як базис для оновленої імперської ідеології.

Починаючи з 1995 р. – п’ятдесятиріччя перемоги у Другій світовій війні, простежується активізація використання ідейного потенціалу «Великої Перемоги». У 1999 р. В. Путін писав, що «проти встановлення в Росії державної, офіційної ідеології у будь-якій формі» [60]. Водночас він виокремив такі традиційні цінності росіян: «патріотизм», «державність» (Росія – велика держава), «державництво» (держава є гарантом порядку та рушієм прогресу), «соціальна солідарність» [60]. На особливу увагу заслуговує обґрунтування необхідності для Росії сильної державності. Для правлячої верхівки на початку 2000-х рр. залишалося актуальним завдання піднесення авторитету державної влади всередині країни, централізована структура якої послабилася. Для обґрунтування своєї геостратегії російське керівництво стало використовувати ідейно-геополітичну спадщину СРСР, а також Російської імперії. Так, у 2005 р. В. Путін зазначав, що «загибель Радянського Союзу була найбільшою геополітичною катастрофою століття» [73].

В оновленій ідейно-символічній геополітиці знайшли застосування численні модернізовані елементи з радянського та імперського минулого. Йшла подальша реабілітація та популяризація «імперської ідеї», наприклад, стверджувалося, що вона «структурує численні народи поліетнічної держави в співтовариство однодумців, які усвідомлюють спільність цілей та інтересів» [36].

Виправдовувалася успадкована ще з кінця XV ст. ідея «збирання» Москвою земель колишньої Русі. У суспільній свідомості укорінюється

спадкоємність ідеї російської державно-політичної системи від Радянського Союзу, Російської імперії, Московського царства і навіть Київської Русі. У 2014 р. В. Путін проголосив: «Ми усвідомили безперервність, цілісність тисячолітнього шляху нашої Вітчизни» [72].

Особливим попитом користується постулат щодо необхідності для Росії сильної влади, яка підтримується народом і діє на його благо. Історичні умови розвитку Росії спричинили також існування думки про необхідність для неї сильного лідера, здатного своїм керівництвом забезпечити виживання країни та її прогресивний розвиток. Від свого лідера – «господаря країни» населення Росії «очікує демонстрації низки якостей монарха – від харизми до “сильної руки”, збереження цілісності державних територій та успішної боротьби за правопорядок» [45].

В умовах державного контролю за освітою, культурою, ЗМІ насаджування в РФ комплексного міфу про «Велику Росію» виявляється досить успішним. Велика увага в РФ приділяється формуванню комплексу ідей щодо особливої «Руської цивілізації», яка вирізняється своїми специфічними духовно-культурними, морально-ціннісними та іншими рисами. З погляду О. Гольца, у Росії «народжується квазі-ідеологія, яка через конфронтацію із Заходом висуває Москву на роль лідера “решти світу”» [70].

Серед ЗМІ в Росії найбільший вплив нині має телебачення, і через нього широким верствам населення нав'язуються потрібні владі ідейні стереотипи. У свідомості населення укорінюються ідеалізовані геополітичні образи Російської імперії, СРСР та сучасної РФ. Водночас активно експлуатуються негативні образи окремих держав Заходу, США. Особливого значення набувають ідеологічні геополітичні маркери з традиційним протиставленням «свій – чужий» (Росія – Захід).

Радянська наднаціональна ідентичність у світогляді значної частини російського населення, особливо молоді, вже втрачена. Натомість влада РФ конструює «російську націю». Для її створення застосовуються окремі засади дореволюційної російської, радянської та сучасної неоімперської ідеологій. Формується спільна система цінностей для «багатонаціонального російського народу». Руський етнос постає особливо важливим об'єктом етнічної геополітики. Причому націоналізм самого руського етносу, як і всіх інших етносів на теренах Росії, на думку В. Кантора, небезпечний для нинішньої РФ тим, що спроможний викликати відцентрові процеси в її імперському державному розвитку, – «пробудження сьогоденного націоналізму згубно для Росії, яка намагається все ж зберегти свою імперськість» [23]. Націоналізм кваліфікують як «дуже шкідливе, руйнівне явище для цілісності Російської держави» [74].

Серед складових сучасної російської геополітичної ідеології важливу роль відіграє неоевразійство. Актуальними є такі положення євразійства: заперечення західної моделі суспільного розвитку; необхідність створення єдиного союзу народів світу для спільної антизахідної планетарної визвольної боротьби; месіанська роль Росії у світі. Характерною рисою радикального неоевразійства є «формування образу ворога» [17]. З погляду неоевразійців, головним зовнішнім ворогом євразійської цивілізації постає США, що очолює атлантичну «цивілізацію моря».

Отже, задля збереження внутрішньодержавної геополітичної системи та реалізації геостратегії РФ на світовій арені потрібне подальше формування власної ідеології. В цілому, імперська пропаганда в Росії має певні, хоча й досить неоднозначні успіхи. Так, у 2014 р. російська експансія до України спиралася на підтримку переважної більшості населення РФ. На Сході України та в Криму, де російська пропаганда проводилася ще з 1990-х рр. за допомогою

ЗМІ, проросійських політичних сил, вона мала певний успіх. Слабке зростання російської економіки, зниження добробуту населення призводять до загострення соціальних проблем у країні, що позначається на підтримці населенням РФ своєї влади та персонально В. Путіна. Оприлюднений влітку 2018 р. проект пенсійної реформи призвів до посилення в російському суспільстві невдоволення владою, однак політичний режим в країні продовжує стабільно функціонувати. Після руйнації СРСР у великої частини населення РФ залишилися елементи імперської свідомості (у радянському варіанті). Тому активне насадження неоімперської ідеології виявилось значною мірою успішним.

2.2. Ресурсне забезпечення геостратегії

Російська Федерація є найбільшою країною у світі за площею і найбагатшою за мінерально-сировинними ресурсами. Особливе значення для економіки мають паливноенергетичні ресурси, переважна більшість яких зосереджена у важкодоступних регіонах країни – на Півночі та в Сибіру. Крім того, Росія вирізняється багатством водних, лісових, земельних та інших природних ресурсів.

Населення РФ у липні 2020 р. становило приблизно 141,7 млн. осіб [82]. Основні демографічні показники за 2020 р. становили: загальний коефіцієнт народжуваності 9,7%, смертності 13,4%, сальдо зовнішніх міграцій 1,7% [82]. Середня очікувана тривалість життя населення має тенденцію до повільного зростання і становила 71 р. (чоловіків – 65,3 р., а жінок – 77,1 р.) [82]. Для країни актуальною проблемою є подолання демографічної кризи. Результативність демографічної політики російського керівництва виявилася загалом невисокою. Для задоволення потреб економіки РФ у робочій силі

використовуються трудові мігранти, причому переважно з країн ЦА, ПК, а також України, Білорусі, Молдови.

За даними The World Factbook у 2019 р. ВВП РФ з урахуванням паритету купівельної спроможності сягнув понад 3,9 трлн \$ або близько 27 тис \$ на душу населення; зростання ВВП становило 1,34% [82]. Зовнішній борг, наприкінці 2019 р., становив 479,8 млрд \$. Нині Росія за ВВП (з урахуванням паритету купівельної спроможності) посідає шосте місце серед країн світу [82].

Запроваджені Заходом санкції негативно позначилися на фінансовій системі РФ. Втрати російської економіки від санкцій у травні 2018 р. оцінювалися О. Кудріним приблизно в 0,5% ВВП [65].

Особливо вагома роль в її економіці Росії належить паливно-енергетичному комплексу (ПЕК). У Росії досить розвинуто машинобудування з достатньо широким спектром галузей (від космічного машинобудування до приладобудування і робототехніки), а також комплекс виробництв хімічної промисловості. Світове значення має військовопромисловий комплекс. Великими обсягами виробництва продукції також вирізняються чорна та кольорова металургія, лісопромисловий комплекс, менш розвинені легка та харчова галузі промисловості. Дуже актуальною проблемою для РФ постає недостатній рівень розвитку сучасних високотехнологічних виробництв.

Для зовнішньої торгівлі Росії притаманне додатне сальдо: за даними The World Factbook у 2019 р. воно становило 184 млрд \$ (експорт 551 млрд \$; імпорт 367 млрд \$) [81].

Обсяг експорту товарів ПЕК становив 59% ; метали та вироби з них – 10%; машини, устаткування та транспортні засоби – 7,9%; продукція хімічної промисловості – 6,7%; продовольчі товари та сільськогосподарська сировина –

5,7% [75]. Можна сказати, що в експорті Росії традиційно переважають енергоресурси, сировинні матеріали та напівфабрикати.

В імпорті РФ за 2020 р. найбільші частки припадали на: машини, устаткування та транспортні засоби (49%); хімічну продукцію (18%); продовольство (13%); метали та вироби з них (7%); текстильні вироби та взуття (6%) [75].

Для Росії, з огляду на її глобальні геополітичні та гео економічні амбіції, принципове значення має збереження своєї дуже вагомій ролі на світовому ринку військової продукції. За даними SIPRI протягом 2013-2018 рр. РФ утримувала друге місце у світі (після США) за експортом озброєнь – на неї припадало в середньому близько 22% [84].

Забезпеченість закордонними замовленнями позитивно впливає на економічний розвиток країни. Таким чином, економічний потенціал Росії досить потужний, але недостатній для реалізації її глобальних амбіцій.

Отже, для реалізації своєї геостратегії Російська Федерація володіє досить потужним потенціалом. Вона має найбільший у світі природно-ресурсний потенціал і досить розвинену економічну систему з гіпертрофованою роллю ПЕК. У країні триває демографічна криза, і нестача власних трудових ресурсів компенсується потоками мігрантів (особливо з країн пострадянського простору). Росія відіграє вагомую роль у світовій торгівлі, виділяється передусім як експортер енергоносіїв, а також продукції військовопромислового комплексу.

2.3. Внутрішньополітичний стан Росії

Геостратегія будь-якої держави напряду залежить від її внутрішніх процесів. Важливу роль відіграють суспільний настрій та рівень підтримки влади широкими верствами населення.

Існує думка, що російський народ має імперську свідомість, характер, ментальність та експансіоністська імперська політика була успадкована Московським царством від Золотої Орди після її краху. Московська держава перейняла вертикаль організації одноосібної влади та експансіоністську зовнішню політику, а населення успадкувало імперську свідомість та потребу в сильному лідерові. П. Гобл вважав: "Росія стала імперією ще до того, як росіяни консолідувалися як нація, а психологічні межі держави та російської ідентичності завжди були проблематичними для Росії, оскільки вона донедавна завжди була імперією із центром і периферією" [51].

Виходячи з цього, можна розглянути висновок британського ученого Дж. Шерра про те, що Росії притаманна свідомість наддержави, імперська ментальність та прагнення бути своєрідним маятником між Азією і Заходом. Зрештою, ці ознаки створюють когнітивні і культурні перепони для встановлення найбільш бажаних для Росії відносин з іншими міжнародними акторами. Колись СРСР був головним суперником США у сенсі "м'якої сили", нині ж ця ситуація змінилася не на користь Росії [44].

З початку 1990-х рр. формування нової російської ідентичності та зовнішньої політики відбувалося в умовах економічних криз і політичних трансформацій. Як зазначав Дж. Шерр, "...у 1990-х рр. Росія була схожа не на державу, а радше на арену боротьби впливових груп інтересів за багатство і владу, часто за рахунок інтересів країни" [44].

У СРСР існували формально демократичні засади територіальної організації держави. При цьому загальносоюзний «центр» здійснював внутрішню імперську геополітику щодо союзних республік. За умов докорінної трансформації суспільства на початку 90-х рр. ХХ ст. у Росії загострилися регіональні проблеми. Політична та економічна нестабільність, швидке зубожіння переважної більшості населення, міжетнічні та міжконфесійні протиріччя вплинули на активізацію «відцентрових» тенденцій у РФ. Посилився національний та регіональний сепаратизм, що створило загрозу територіальній цілісності держави. Серед республіканських еліт набули поширення прагнення до здобуття елементів державності, збільшення обсягу повноважень, формування власних політичних режимів. Характерно, що в більшості регіонів РФ консолідація політичних режимів відбувалася не на демократичних, а на авторитарних засадах [67]. Регіональне домінування місцевих еліт забезпечувалося значними економічними ресурсами. Користуючись послабленням контролю з боку «центру», в окремих республіках, особливо на Північному Кавказі, постали етнократичні режими. При цьому нерідко різко загострювалися міжетнічні суперечності. У Чечні режим на чолі з Д. Дудаєвим проголосив державну незалежність ще влітку 1991 р. Внаслідок невдалої для російської влади так званої Першої чеченської війни 1994-1996 рр. Чечня (Ічкерія) зберегла дефакто незалежність.

На початку ХХІ ст. нова політична верхівка РФ на чолі з В. Путіним стала реалізовувати внутрішню геополітику, націлену на відновлення повного контролю «центру» над усіма регіонами країни. При цьому внутрішня геополітика в окремих випадках проводилася «жорсткими» засобами (на Північному Кавказі з активним використанням воєнної сили). Так звана Друга чеченська війна 1999-2000 рр. закінчилася перемогою «центру» і відновленням його контролю над територією Чечні. У першу каденцію В. Путіна

(2000-2004 рр.) відбувалася швидка централізація геопросторової політичної системи РФ, набула поширення практика безпосереднього втручання у справи суб'єктів федерації. Внутрішньополітичні реформи послаблювали повноваження регіональних еліт.

За твердженням Е. Паїна, Росія, по суті, залишалася імперією, лише «гібридною», – «це та сама одіозна “ліберальна імперія”, тобто імперія з ліберальним фасадом, декорована під федеративну республіку» [71].

Внутрішньополітичні реформи 2000-х рр. призвели до посилення впливу «центру» на органи влади в суб'єктах федерації. Призначення глав (губернаторів) стало дедалі більше залежати від президентської гілки влади. Починаючи з 2005 р. у суб'єктах федерації взагалі скасували прямі вибори губернаторів населенням, і ця посада отримала своє місце у «вертикалі влади». «Центр» став використовувати губернаторський моноцентризм для зміцнення системи свого контролю над регіонами РФ [42]. Становлення в Росії неоімперської геопросторової політичної системи передбачає проведення ефективної етнічної геополітики [5]. Після двох чеченських війн та численних терористичних актів на національнорелігійному ґрунті етнічна геополітика в РФ стала досить гнучкою та диференційованою.

У 2012 р. у Росії було знову запроваджено прямі вибори населенням глав регіонів. Вірогідно, влада РФ, зміцнивши «вертикаль влади», прагнула продемонструвати свою відданість демократії, підвищити свій авторитет серед населення країни. Але все одно в руках глави держави залишається право відсторонення губернатора від влади та призначення виконуючого обов'язки.

Найбільш дієвими засобами домінування «центру» над суб'єктами федерації є економічні, оскільки стабільне існування більшості з них залежить від дотацій з державного бюджету. Попри показове реформування

міжбюджетних відносин, у руках центральної влади залишається розподіл бюджетних коштів і реалізація довгострокових державних економічних програм. При цьому багато-які цілі програм комплексного господарського розвитку дуже перспективних та багатих на природні ресурси регіонів Сибіру та Далекого Сходу так і не були досягнуті. Сучасна політика регіонального розвитку в РФ ґрунтується, зокрема, на принципі «забезпечення територіальної цілісності, єдності правового та економічного простору» [69]. Водночас залишається актуальною проблема забезпечення мирного та стабільного розвитку російського суспільства. Російська влада та підконтрольні їй ЗМІ акцентують увагу населення на зростанні зовнішніх загроз. Саме необхідністю захисту безпеки в РФ обумовлюється застосування надзвичайних заходів, обмеження прав та свобод людини і подальше збільшення військових витрат. За сучасного протистояння із Заходом у РФ розвиваються тенденції, близькі до сценарію «Фортеця-Росія» [32]. Згідно з ним в умовах ворожого оточення «центр» у відносинах з регіонами має повністю домінувати [32]. Загалом «регіональні органи влади функціонують під чітким контролем “центру”, і баланс інтересів між ним і регіонами схиляється саме на його користь» [4].

Отже, після розпаду СРСР у РФ спостерігалось послаблення внутрішньої геополітики. На початку 2000-х рр. керівництво реалізувало внутрішню стратегію щодо відновлення повного контролю над територією держави і централізації управління регіонами. Здійснювалася досить ефективна внутрішня політика із застосуванням за потреби «жорстких» засобів, на Північному Кавказі. Період посилення внутрішньої геополітики спостерігався протягом 2000-2008 рр. При цьому численні регіональні проблеми залишаються невирішеними, зростають диспропорції між регіонами. Як наслідок, внутрішня геополітика не призвела до суттєвої оптимізації політичної, економічної та соціальної сфер загальнодержавної системи РФ. Внутрішня геополітика в РФ

передбачає функціонування механізмів «вертикалі влади» з централізованим контролем над регіонами. У державі діє система управління «центр – ФО – суб'єкти федерації». Геополітичний та гео економічний контроль над суб'єктами федерації надає «центру» можливості, по суті, безконтрольної експлуатації багатих на ресурси регіонів і впливу на решту регіонів шляхом використання «дотаційної голки». Внутрішня геополітика РФ вирізняється широким асортиментом засобів, включаючи «жорсткі» сили. Водночас регіональна та етнічна геополітика в Росії ґрунтуються на формально демократичних засадах. Вирішення завдань внутрішньої геополітики в РФ суттєво пов'язане з цілями та напрямками російської геостратегії, а також втілюваними на міжнародній арені технологіями геополітики.

Соціальні проблеми та провали у внутрішній геополітиці керівництво намагалося компенсувати зовнішніми геополітичними успіхами – війною з Грузією в 2008 р., анексією Криму в 2014 р. Підтримуючи хаос в Україні влада РФ прагне продемонструвати російському суспільству наслідки "кольорових" революцій й не допустити процес ліберально-демократичних трансформацій та зберегти власний режим. Рівень підтримки населенням російського керівництва зростає. За сучасних умов зниження реального рівня життя та загострення соціально-економічних проблем у більшості регіонів владі РФ потрібує нових геополітичних досягнень на міжнародній арені. Все ж таки переважна більшість російського суспільства й еліти підтримує експансіоністський геостратегічний курс.

РОЗДІЛ 3.

АНАЛІЗ ГЕОСТРАТЕГІЇ РОСІЇ

3.1. Засоби реалізації геостратегії Російської Федерації

Конкретні засоби маніпуляції за Колосовим:

1. мовна політика;
2. розкол інформаційного простору;
3. винахід національних міфів та стереотипів, що формують територіальну ідентичність;
4. зростання ролі економічних важелів та факторів [46].

Геостратегічним завданням для Російської Федерації є всеохоплюючий вплив на пострадянському просторі задля нарощування геостратегічних ресурсів, а саме перетворення пострадянських країн на "сіру зону". Можна сказати, що Росія вдало поєднує "м'які" і жорсткі засоби впливу та використовує поєднання "soft power" та "hard power" у гібридній війні.

Одними із головних інструментів геополітичного впливу на пострадянському просторі є етнокультурний та лінгвістичний. У цьому випадку Росія намагається розіграти ще й проблему ідентичності.

Питання гарантії захисту прав співвітчизників за кордоном, котре на пряму пов'язане з політикою захисту суверенітету РФ, було підняте вже у 1992 р. при формуванні її Концепції зовнішньої політики [35]. Геокультурний вплив у даному документі розглядається як "невід'ємна складова частина державної політики Росії на міжнародній арені, а культурні зв'язки, покликані працювати на створення сприятливого і об'єктивного образу Росії у світі". Автори документа вже тоді не обходять стороною питання допомоги

російським і російськомовним громадянам за кордоном, а процес нарощування російської культурної присутності на світовій арені пов'язують із широкою участю РФ у міжнародних фестивалях, літературних виставках і конкурсах, культурних, освітніх та наукових заходах [68].

Росія намагається дедалі активніше використовувати діаспору для посилення присутності і впливу на пострадянському просторі. Разом з тим, Росія воліє розглядати свою діаспору у якості своєї політтехнології.

Етнокультурний та лінгвістичний інструменти РФ, як стверджує Г. Перепелиця, який вона активно використовує у запуску механізму розпалювання пострадянських конфліктів полягає в підтримці сепаратизму в нових незалежних державах переважно через нагнітання націоналістичних настроїв серед російських нацменшин, які виконують роль "п'ятої колони" у сусідніх державах. Росія тривалий час намагається домогтися регіональної автономії для російських нацменшин, які проживають у пострадянських країнах [12].

За твердженням М. Дорошка про те, що процес розпаду Радянського Союзу супроводжувався не лише проголошенням нових республік, але й збереженням потенційних сепаратистських формувань, що невдовзі призвело до низки локальних криз і конфліктів, які підігрівала РФ з перспективою подальшого "збирання справжніх російських земель", плекаючи поновлення суверенітету так званої Великої Росії [50].

В Україні проживає приблизно 17 % етнічних росіян, які компактно мешкають в Донецькій, Луганській області та окупованому Криму. Як відомо автору, важливим плацдармом для забезпечення геополітичного тиску та контролю над Молдовою є створена в 1990 р. Придністровська Молдавська Республіка, де близько 30 % населення становлять росіяни та російськомовні. У

Росії на неофіційному рівні порушувалося питання неправомірної передачі й. Сталіним південно-сибірських територій РРФСР до складу Казахстану, населених переважно етнічними росіянами (чотири північні області Республіки Казахстан (Акмолинська, Павлоградська, Костанайська, Північно-Казахська)). У Киргизстані від 7 до 10 % населення є етнічним росіянами і це може стати також підставою для активізації політики Росії із захисту співвітчизників у цій країні. На відміну від інших пострадянських країн у Білорусі частка російськомовних впродовж останнього двадцятиріччя зросла із 49,6 до 71 % при тому, що російська мова в Білорусі є другою державною та офіційною мовою всіх органів держави. Підставою до занепокоєння з приводу російської гібридної експансії щодо країн Балтії є значний відсоток російського населення, яке попри його скорочення у країнах зазначеного регіону представлено досі найбільшою національною меншиною. Також, Росія сприяє зміцненню в Абхазії та Південній Осетії статусу російської мови як другої "державної" й російської культури.

До всього додається й такий засіб впливу як енергоресурси, що у поєднанні з економічним та мовно-етнічним фактором дає можливість РФ утримувати її у полі свого геополітичного впливу.

Вплив на виборчі компанії у країнах пострадянського простору можна розцінити як різновид "м'якої сили" РФ. В Україні під час президентських виборів 2004 р., як зауважує український експерт О. Карп'як, Москва активно виступаючи проти "експорту" демократії Сполученими Штатами на терени пострадянського простору, зробила ставку саме на В. Януковича та задіяла значний фінансовий та пропагандистський ресурс задля підтримки свого клієнта, який у підсумку так і не отримав перемоги, поступившись прозахідному кандидату В. Ющенку [78].

Варто мінімізувати втручання Росії в політичні і виборчі процеси та забезпечувати їх максимальну прозорість з тим, щоб не допустити приходу до влади проросійських сил за рахунок PR-акцій кремлівських ЗМІ по підриву іміджу прозахідних політків та насамперед через фальсифікації, у тому числі й за рахунок російського капіталу. Задля цього варто налагодити роботу національного інформаційного поля.

Одним із інструментів геополітичного тиску слугують військові бази, розміщені в Білорусі, Казахстані, Таджикистані та Киргизстані.

Важливою метою для Росії є збереження периметра геостратегічного контролю, а також політичної і безпекової платформи у рамках пострадянських інтеграційних структур під виглядом боротьби з тероризмом, екстремізмом, координації дій правоохоронних органів тощо. Зауважимо, що доки інспіровані Росією конфлікти не врегульованні, тобто мають гарячу фазу чи "статус" незавершених/невирішених ("заморожених"), у Москви є геополітичний козир для торгів із пострадянськими країнами, де мають місце такі конфлікти. Саме через проектування нестабільності Росія намагається заповнити геополітичний вакуум, який виник на пострадянському просторі з розпадом СРСР. З цього приводу у 1994 р. Б. Єльцин заявив, що "на зміну ідеологічним конфліктам приходить боротьба за сфери впливу в геополітиці" [44].

Згодом В. Путін неодноразово наголошував на тому, що саме РФ на просторі СНД бере участь в урегулюванні різних конфліктів і позиціонує себе в ролі гаранта безпеки та стабільності. Останнє, зокрема, підтверджують слова знаних російських учених В. Лапкіна та В. Пантіна: "Реалії етнополітичних конфліктів на пострадянському просторі такі, що жоден із зазначених конфліктів не може бути врегульований чи хоча б переведений у "заморожений" стан без участі Росії" [29].

Росія завжди позиціонує себе в ролі миротворця на пострадянському просторі, проте насправді своїми діями лише розпалює конфлікти й ускладнює їх вирішення, формуючи таким чином власну модель безпекової політики.

Отже, після розпаду СРСР Росія одразу прийняла стратегію по збереженню своєї військової присутності у рамках СНД та встановленню монополії на проведення так званих миротворчих операцій на пострадянському просторі. Присутність російського населення та російськомовних нацменшин у країнах пострадянського простору формує для РФ своєрідний імператив на військове втручання та висування територіальних претензій до цих держав. РФ активно використовує/потенційно може використати російське та російськомовне населення у країнах Балтії, Білорусі, Україні, Казахстані як інструмент дестабілізації внутрішньополітичної ситуації цих держав. Саме етнокультурний та лінгвістичний інструмент завдяки яким Росія намагається утримувати пострадянські країни у полі свого геополітичного впливу. Результатом реалізації такої геостратегії на пострадянському просторі є існування заморожених конфліктів у Молдові, Грузії, Азербайджані, анексія Криму та гібридна агресія РФ проти України.

3.2. Значення України в геостратегії Росії

"Без України Росія перестає бути євразійською імперією. Без України Росія все ще може боротися за імперський статус, але тоді вона стала б в основному азійською імперською державою і більш за все була втягнута у виснажливі конфлікти із піднімаючою голову Середньою Азією", – відмічав З. Бжезинський [1].

Мова про те, що без України та встановлення контролю над виходами до Чорного моря Росія втрачає статус потужної євразійської імперської держави. Російська держава на тлі скорочення російського/слов'янського етносу та

зростання мусульманського населення автоматично трансформується в азійську, віддалену від Європи напівімперську державу. Також без України, як він доводить, неможливою є будь-яка інтеграція в межах слов'янського союзу чи "слов'янського геополітичного трикутника" у складі Росії, України та Білорусі [1]. Подібну думку має американська вчена Л. Шевцова, яка підкреслює важливість України для РФ не лише в сенсі задоволення своїх імперських амбіцій, але й у контексті державотворчого процесу: "Україна в розумінні Кремля є системотвірним фактором для російської державності. Це означає, що для Кремля Росія без України не може бути наддержавою; Росія стане неповноцінною державою. Втрата України може спровокувати подальший розпад російської "галактики", що є опорою нинішньої системи" [77].

Тому, Україна для Росії є найважливішим об'єктом у відродженні її великодержавності. Довгий час Україна перебувала між двома центрами впливу – Росією та Заходом. Для Росії, в межах реалізації своєї геостратегії, є неприпустимим, самостійне визначення Україною своєї внутрішньої та зовнішньої політики. Також для РФ є абсолютно неприйнятним будь-яке зближення України з ЄС та НАТО. Додатковим геополітичним подразником для Росії є те, що Українська держава, стала на шлях побудови ліберальної демократії й ринкової економіки та може спричинити подібні трансформації в інших країнах пострадянського простору та в самій Російській Федерації. Виходячи з цього, одним з головних геостратегічних завдань для Росії по відношенню до України є блокування її руху до європейських та євроатлантичних структур та збереження її у "сірій", буферній зоні безпеки між РФ та ЄС і НАТО.

3.3. Аналіз геостратегії Російської Федерації щодо України

Росія завжди вбачала небезпеку у проекті "Європейська політика сусідства" (ЄПС) через те, що він потенційно міг наблизити Україну до інтеграції з ЄС. Саме тому РФ запропонувала Єдиний економічний простір (ЄЕП), щоби не дати Україні вийти з її геополітичного впливу. Зрештою у вересні 2003 р. в Астані лідери РФ, Білорусі, Казахстану та України підписали угоду про проект створення ЄЕП, яка була ратифікована у парламентах цих країн у квітні 2004 р. Однак, в Україні, після перемоги Помаранчевої революції, довкола створення формування єдиного наднаціонального координаційного органу (який і був умовою створення ЗВТ між чотирма країнами) розгорнулася дискусія відносно того, що такий орган стане загрозою національним інтересам Києва. Участь України в ЄЕП мала обмежуватися лише зоною вільною торгівлі у межах чотирьох держав-членів, проти чого тоді, зокрема, не заперечував і ЄС, підкреслюючи, що така участь не завадить приєднанню України до СОТ. Але все ж таки, у 2006 р. РФ, Білорусь та Казахстан розпочали оформлення ЄЕП без участі України. На думку українського дослідника К. Вітмана: "ЄЕП був ще одним інтеграційним інститутом, розрахованим насамперед на втягнення України в євразійський інтеграційний процес, оскільки три названі сусідні держави були вже інтегрованими до ЄврАзЕС та МС" [2].

Важливим кроком стало згортання участі України в роботі СНД у 2018 р. через зупинення дії відповідних договорів, які забезпечували її членство в статутних органах. Фактичний вихід України з СНД став результатом агресивної геополітики РФ. Тривалий час у російського керівництва існувала стратегія щодо участі в ЄАЕС України. Наприкінці 2013 р. Росії майже вдалося змінити зовнішньополітичний вектор України з європейського на євразійський. На думку більшості експертів, ЄАЕС без України, як найважливішої для Москви пострадянської держави, втрачає свою трансрегіональну сутність і

підриває його економічну вагу загалом [8]. Події 2014 р. в Україні змінили владу та вектор зовнішньополітичної орієнтації держави, чим завадили планам РФ інтегрувати Україну до ЄАЕС.

Надалі російська геостратегія перейшла до силового сценарію розвитку подій. Але очікування щодо тотальної підтримки населенням ідеї відокремлення південно-східних регіонів України, не здійснилися і Росія розпочала гібридну війну шляхом підтримки сепаратистських самопроголошених ЛНР, ДНР.

Із розпадом Радянського Союзу постала дилема подальшого базування Чорноморського флоту у Криму. "Угода між Україною та Росією щодо Чорноморського флоту" у 1995 р. передбачала розподіл ЧФ між Україною та Росією у співвідношенні 18,3 та 81,7 % човнів та різного типу суден [10]. У 1997 р. з подальшим підписанням пакету двосторонніх угод (зокрема було підписано "Угоду між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України" від 28 травня 1997) щодо розподілу ЧФ колишнього СРСР, передбачалося визначення часових меж перебування власне російського ЧФ у Криму на правах оренди військової бази до травня 2017 р. Договірний пакет про розділ ЧФ по суті закріпив домовленість про військово-морську базу Росії за кордоном, виведення ЧФ із об'єднаних збройних сил СНД та визначення приналежності РФ 87 % корабельного складу ЧФ. У 2010 р. договір оренди ЧФ було пролонговано до 2042 р. в обмін на зниження ціни російського газу [40]. Можна сказати, що перебування Чорноморського флоту у Криму перетворилося на інструмент тиску на Україну.

Росія вважає Україну частиною православного культурно-цивілізаційного/східнослов'янського простору. По-перше, на думку представників РФ, історичні корені східнослов'янської триєдності беруть свій початок винятково від часів Київської Русі, а тому, за цією логікою, Росія й

Україна мають нібито спільну генезу й історію. Саме існування України у якості незалежної держави розриває історичну тяглість між Київською Руссю і сучасною Росією, яка у середньому на три століття молодша за Давньоруську державу. По-друге, Україну розглядають як частину великого геополітичного проекту та спільного геополітичного простору – своєрідного ключа до омріяного Євразійського союзу, покликаного забезпечити реставрацію так званої Великої Росії. Тому Україна є по суті основним "пазлом" у новій євразійській імперії В. Путіна [61].

Наданням Радою Федерацій РФ 1 березня 2014 р. російському президенту права спрямовувати збройні сили на територію України для підтримки безпеки російських громадян фактично відкрило шлях прямій збройній агресії РФ [47]. Варто нагадати, що подібне рішення було прийнято Радою Федерацій від 7 липня 2007 р. – тобто, за рік до вторгнення Росії у Грузію. Отже, Росія офіційно двічі заявила про використання своїх військ за межами її території.

Пропаганда ідей «Руського світу» справді мала певний успіх серед населення Криму та Сходу України. Насаджування в Криму за допомогою ЗМІ та мереж російських організацій ідей історичної спільності, захисту російської мови та культури (разом з обіцянками економічних вигод) створило своєрідне ідеологічне підґрунтя для забезпечення потрібного владі РФ результату «волевиявлення» населення під час референдуму, проведеного 16 березня 2014 р. під контролем російських військових та місцевих сепаратистів. Численні факти свідчать про дуже активну інформаційну геополітику, що проводилася владою РФ напередодні та під час окупації Криму. Так, за оприлюдненими в грудні 2017 р. в газеті «The Washington Post» матеріалами, Росією наприкінці лютого 2014 р. через соціальні мережі було організовано потужну антиукраїнську дезінформаційну кампанію [79].

Підконтрольні російській владі ЗМІ ведуть активну антиукраїнську пропаганду з метою деморалізації населення та розколу суспільства України. За допомогою цілої низки формально українських мас-медіа триває просування наративів «спільного великого минулого», «єдиного народу», «боротьби з фашизмом» тощо. На думку Е. Лукаса та П. Померанцева, історична спадщина радянської доби, особливо періоду Другої світової війни, виступає як «один з найпотужніших та найефективніших наративів у російському інструментарії інформаційної війни проти України» [54].

У рамках тактики «гібридної» війни російські стратеги акцентують увагу на доцільності застосування інформаційних засобів для досягнення певних геополітичних цілей. Російські електронні ЗМІ домінують в інформаційному просторі Східного Донбасу, укорінюють у свідомості населення геополітичний дискурс, сформований владою РФ та квазідержав ЛНР/ДНР. Крім того, Росія поширює в усьому світу власні версії подій, що відбуваються в Україні взагалі та на Донбасі зокрема, створюючи за допомогою ідеологічно заряджених міфів, образів, символів потрібну геополітичну картину. Дійсно, «як складова гібридної війни, ідеологічна війна не обмежується риторикою» [83].

Воєнна агресія проти України є лише одним із засобів тиску на неї Росії. Не менш важливим інструментарієм (якщо не головним) забезпечення впливу Росії на Україну та її політико-економічного виснаження є терор, диверсійна діяльність, економічний тиск, кібератаки й тотальна антиукраїнська пропаганда на регіональному й глобальному рівнях тощо.

Утім найбільш вірною, на наш погляд, є позиція Дж. Манкоффа, який вказує на хибність російської стратегії по відношенню до України та стверджує, що прагнучи закрити їй шлях до європейських та євроатлантичних структур через анексію Криму та дестабілізацію в ній внутрішньої ситуації, РФ своїми діями лише сприяє зміцненню націоналістичних почуттів та зв'язків України й

інших пострадянських держав із Заходом, що тим самим лише відштовхує їх від Москви. Тим самим, за його словами, Росія, отримавши Крим втратила у довгостроковій перспективі всю Україну [66].

Отже, Україна опинившись у зоні геополітичної турбулентності, займає ключове положення в російській геостратегії на пострадянському просторі й розглядається Москвою передусім як засіб формування буферних (лімітрофних) зон між Росією й Заходом, так і об'єкт відновленні так званої Великої Росії або нової євразійської імперії через спроби втягнення Української держави до євразійських інтеграційних проектів чи шляхом прихованої збройної агресії. Анексія Криму та інспірація конфлікту на Донбасі, який призвів до виникнення самопроголошених Л/ДНР, спрямовані передусім на утримання України у сфері російського геополітичного впливу та блокування вектора її зближення з європейськими та євроатлантичними інтеграційними структурами. Однак, геостратегія РФ щодо збереження України у сфері її геополітичного впливу в цілому не виправдалася, оскільки незважаючи на значний обсяг витрачених Росією ресурсів та збройну агресію (що ще більше відштовхнуло Київ від РФ), зовнішньополітичний вектор України по зближенню з ЄС та НАТО залишається превалюючим.

3.4. Геостратегія України

В. Горбулін, аналізуючи поняття «гібридна війна» вважає, що «наша головна стратегічна загроза — це навіть не питання, чи знайдемо ми тактично успішні відповіді на “гібридну війну” (хоча це життєво важливо), а чи зможемо ми зрозуміти цей новий “гібридний світ”, зрозуміти його закони й закономірності (які зараз нам видаються хаосом), і як саме ми скористаємося цим знанням» [57].

Україна – є державою – геополітичним центром (віссю), значення якої впливає не з її сили й мотивації, а з особливого «вразливого розташування» – географічного (геостратегічного) положення щодо «геостратегічних гравців», за висловлюваннями З. Бжезинського [1].

Наразі для України, постає необхідність вироблення та реалізації геостратегії, спрямованої на посилення нацбезпеки чи навіть вироблення контрстратегії щодо зменшення та подальшої нейтралізації російського гібридного впливу. Таким чином, основними завданнями є: позбавитись тиску та військової агресії з боку Росії, звільнення окупованих територій, формування інформаційної безпеки та мінімізація впливу елементів «гібридної війни».

Перш за все, Україна має комплексно реалізовувати стримувальну (оборонну) геополітичну стратегію, де зовнішня політика держави використовується як пріоритетний напрямок, спрямований на забезпечення захисту від агресивних дій чи різноманітних форм експансії з боку інших держав.

Засіб, який використовується для такої реалізації – пошук ефективних союзників. Але, як писали у своїй праці А. Качинський та Д. Молоченко, аргументуючи необхідність мінімізувати участь у вирішенні українських конфліктів зовнішніх суб'єктів: «поєднання повноважень держави і міжнародних безпекових інститутів загрожує втратою керованості, може нині обмежувати їхню волю і здатність до рішучих військових дій – як за мандатом ООН, так і в рамках ситуативних коаліцій... Зростання могутності держави повинно здійснюватися за рахунок створення сучасної армії та нарощування оборонного потенціалу як надійної зброї стримування» [7].

Існує багато як прихильних так і незадоволених думок про співпрацю України з міжнародними організаціями, однак виключити впливовість цього механізму неможливо.

Пріоритетом для України, з метою реалізації стримувальної геостратегії в політичній сфері, є інтеграція взаємодії з Євроатлантичний та Балто-Чорноморський регіонами, співпраця з яким стає вкрай важливою для розвитку держави в довготривалій перспективі.

Чималі зусилля керівництва РФ щодо забезпечення своїх інтересів у співпраці з провідними державами світу показують загалом невисоку результативність. Водночас західні санкції мають призводити до ще більших збитків для російської економіки. Але політичний режим в РФ залишається досить міцним, її влада володіє підтримкою більшості населення і продовжує реалізовувати свою неоімперську геостратегію. За такої ситуації лише політично міцна і економічно успішна Українська держава буде спроможною витримати затяжний «гібридний» конфлікт. Експансіонізм РФ щодо України стимулює останню до подальшої співпраці з ЄС та НАТО. Українська влада визначила євроінтеграційний та євроатлантичний напрями як безумовні пріоритети своєї стратегії.

Варто розуміти, що для вироблення алгоритму участі України у формуванні Балто-Чорноморського союзу, вкрай необхідно поглиблювати та прискорювати політичні та соціально-економічні реформи. Ключовими складниками трансформації України є боротьба з корупцією, масштабність якої дозволяє Росії зберігати геополітичний вплив через підкуп українських фінансових і політичних еліт, а також шляхом втручання у виборчі процеси задля приведення до влади проросійських кандидатів.

Інколи політична влада, що очолює державу в період конфлікту, особливо, якщо він є довготривалим, не завжди в змозі раціонально та об'єктивно оцінити свої позиції, можливості та рівень загрози й наслідків певних тактичних кроків.

Як писав В. Горбулін: «Ми повинні чітко розуміти, що для України воєнна загроза з боку Росії не зникне ніколи. Причому ймовірність зростання цієї загрози (і перехід її до активної фази) тим вища, чим менш успішною буде робота Росії з дестабілізації України іншими методами» [56].

Паралельно Україна має здійснити інтелектуальний прорив щодо формулювання та затвердження стримувальної геополітичної стратегії з чіткими кроками по її досягненню та з використанням не лише всього національного потенціалу держави, а й вирізненням нестандартних підходів, асиметричних засобів та механізмів її реалізації. Саме це забезпечить можливість адекватно реагувати на зовнішні загрози, прояви «гібридної війни» й довести власну суб'єктність на міжнародній арені.

Проте досягнення стабільного розвитку держави та добробуту населення можливе лише в разі успішної реалізації внутрішніх реформ, які нині здійснюються переважно формально. За умов загострення конфліктних відносин з Росією, українська влада стала вживати численні заходи щодо захисту свого культурно-інформаційного простору від імперської та антиукраїнської пропаганди російських ЗМІ. При цьому прагнення влади та національно-патріотичних сил України припинити культурно-інформаційну експансію з боку РФ розцінюється російськими політиками та ЗМІ як утиски прав тих українських громадян, котрі є етнічними руськими чи російськомовними.

Отже, Україні в реалізації своєї геостратегії потрібно проаналізувати сильні та слабкі сторони країн-сусідів, перейняти найкращі елементи розвитку та внутрішнього управління, дистанціюватися від негативних тенденцій та стати певним посередником, «золотою серединою» культурно-ментального, соціально-демографічного та політично-економічного впливів.

ВИСНОВОК

Вивчення геостратегії держави спирається на теоретичні та прикладні засади геополітики. Геополітика держави передбачає застосування певних технологій встановлення та утримання контролю над геопростором. При проведенні «ефективної» геополітики досягнення поставлених цілей реалізується шляхом оптимального втілення таких технологій, що раціонально поєднують «жорсткі» та «м'які» силові засоби. Геостратегія держави визначає певні напрями, технології та конкретні засоби геополітики, які застосовуються щодо тих чи інших геопросторових об'єктів.

Важливим компонентом для формування геостратегії держави та в організації державного устрою, в цілому, є ідеологія. У Росії геостратегія та геополітика ґрунтуються на певному ідеологічному фундаменті. Можна сказати, що ідеологія відіграє роль свого роду «стрижня» для впорядкування решти компонентів ідейно-духовного комплексу – міфології, свідомості, культури, психології. Ідеологічна міць держави забезпечується, зокрема, авторитетом домінуючих суспільно-політичних ідей, глибоко укоріненим патріотизмом, поширенням цінностей державницької культури, видатними досягненнями науки, літератури та мистецтва та, навіть, спортивні успіхи.

У СРСР ідеологічний фактор виступав як провідний при визначенні стратегічних напрямів розвитку держави. Разом із руйнацією СРСР імперські геополітичні погляди у великої частини населення Росії не зникли, а зазнали певних трансформацій. Російська влада стала використовувати радянську ідеологію як базис для оновленої імперської ідеології. В умовах державного контролю за освітою, культурою, ЗМІ насадження в РФ комплексного міфу про «Велику Росію» виявляється досить успішним. Серед ЗМІ в Росії найбільший вплив має телебачення, і через нього широким верствам населення

нав'язуються потрібні владі ідейні стереотипи. Задля збереження внутрішньодержавної геополітичної системи та реалізації геостратегії РФ на світовій арені потрібне подальше формування власної ідеології.

Російська Федерація є найбільшою країною у світі за площею і найбагатшою за мінерально-сировинними ресурсами. Особливе значення для економіки мають паливноенергетичні ресурси, переважна більшість яких зосереджена у важкодоступних регіонах країни – на Півночі та в Сибіру. Крім того, Росія вирізняється багатством водних, лісових, земельних та інших природних ресурсів. Для реалізації своєї геостратегії Російська Федерація володіє досить потужним потенціалом. Вона має найбільший у світі природно-ресурсний потенціал і досить розвинену економічну систему з гіпертрофованою роллю ПЕК.

Внутрішня геополітика в РФ передбачає функціонування механізмів «вертикалі влади» з централізованим контролем над регіонами. У державі діє система управління «центр – ФО – суб'єкти федерації». Геополітичний та гео економічний контроль над суб'єктами федерації надає «центру» можливості, по суті, безконтрольної експлуатації багатих на ресурси регіонів і впливу на решту регіонів шляхом використання «дотаційної голки». Внутрішня геополітика РФ вирізняється широким асортиментом засобів, включаючи «жорсткі» сили. Водночас регіональна та етнічна геополітика в Росії ґрунтуються на формально демократичних засадах. Вирішення завдань внутрішньої геополітики в РФ суттєво пов'язане з цілями та напрямками російської геостратегії, а також втілюваними на міжнародній арені технологіями геополітики. Соціальні проблеми та провали у внутрішній геополітиці керівництво намагалося компенсувати зовнішніми геополітичними успіхами – війною з Грузією в 2008 р., анексією Криму в 2014 р.

Геостратегічним завданням для Російської Федерації є всеохоплюючий вплив на пострадянському просторі задля нарощування геостратегічних ресурсів, а саме перетворення пострадянських країн на "сіру зону". Можна сказати, що Росія вдало поєднує "м'які" і жорсткі засоби впливу та використовує поєднання "soft power" та "hard power" у гібридній війні.

Одними із головних інструментів геополітичного впливу на пострадянському просторі є етнокультурний та лінгвістичний. У цьому випадку Росія намагається розіграти ще й проблему ідентичності. Додається й такий засіб впливу як енергоресурси, що у поєднанні з економічним та мовно-етнічним фактором дає можливість РФ утримувати її у полі свого геополітичного впливу.

Російська геостратегія щодо України традиційно вирізнялася експансіоністським характером. У 2014 р. Росія втілила щодо України радикальний варіант геостратегії – провела окупацію Криму та спробувала зруйнувати геополітичну структуру Української держави.

Україна для Росії є найважливішим об'єктом у відродженні її великодержавності. Одним з головних геостратегічних завдань для Росії по відношенню до України є блокування її руху до європейських та євроатлантичних структур та збереження її у "сірій", буферній зоні безпеки між РФ та ЄС і НАТО. У рамках тактики «гібридної» війни російські стратеги акцентують увагу на доцільності застосування інформаційних засобів для досягнення певних геополітичних цілей. Воєнна агресія проти України є лише одним із засобів тиску на неї Росії. Не менш важливим інструментарієм (якщо не головним) забезпечення впливу Росії на Україну та її політико-економічного виснаження є терор, диверсійна діяльність, економічний тиск, кібератаки й тотальна антиукраїнська пропаганда на регіональному й глобальному рівнях.

Україна опинившись у зоні геополітичної турбулентності, займає ключове положення в російській геостратегії на пострадянському просторі й розглядається Москвою передусім як засіб формування буферних (лімітрофних) зон між Росією й Заходом, так і об'єкт відновленні так званої Великої Росії або нової євразійської імперії через спроби втягнення Української держави до євразійських інтеграційних проектів чи шляхом прихованої збройної агресії. Анексія Криму та інспірація конфлікту на Донбасі, який призвів до виникнення самопроголошених Л/ДНР, спрямовані передусім на утримання України у сфері російського геополітичного впливу та блокування вектора її зближення з європейськими та євроатлантичними інтеграційними структурами.

Наразі для України, постає необхідність вироблення та реалізації геостратегії, спрямованої на посилення нацбезпеки чи навіть вироблення контрстратегії щодо зменшення та подальшої нейтралізації російського гібридного впливу. Таким чином, основними завданнями є: позбавитись тиску та військової агресії з боку Росії, звільнення окупованих територій, формування інформаційної безпеки та мінімізація впливу елементів «гібридної війни».

Перш за все, Україна має комплексно реалізовувати стримувальну (оборонну) геополітичну стратегію, де зовнішня політика держави використовується як пріоритетний напрямок, спрямований на забезпечення захисту від агресивних дій чи різноманітних форм експансії з боку інших держав. Паралельно Україна має здійснити інтелектуальний прорив щодо формулювання та затвердження стримувальної геополітичної стратегії з чіткими кроками по її досягненню та з використанням не лише всього національного потенціалу держави, а й вирізненням нестандартних підходів, асиметричних засобів та механізмів її реалізації. Саме це забезпечить можливість адекватно реагувати на зовнішні загрози, прояви «гібридної війни» й довести власну суб'єктність на міжнародній арені.

Проте досягнення стабільного розвитку держави та добробуту населення можливе лише в разі успішної реалізації внутрішніх реформ, які нині здійснюються переважно формально. За умов загострення конфліктних відносин з Росією, українська влада стала вживати численні заходи щодо захисту свого культурно-інформаційного простору від імперської та антиукраїнської пропаганди російських ЗМІ. При цьому прагнення влади та національно-патріотичних сил України припинити культурно-інформаційну експансію з боку РФ розцінюється російськими політиками та ЗМІ як утиски прав тих українських громадян, котрі є етнічними руськими чи російськомовними.

Україні в реалізації своєї геостратегії потрібно проаналізувати сильні та слабкі сторони країн-сусідів, перейняти найкращі елементи розвитку та внутрішнього управління, дистанціюватися від негативних тенденцій та стати певним посередником, «золотою серединою» культурно-ментального, соціально-демографічного та політично-економічного впливів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бжезинський З. Велика шахівниця: Пер. з англ. – Львів - Івано-Франківськ, 2000.
2. Вітман К.М. Інтеграційні процеси на пострадянському просторі як продовження дезінтеграції СРСР. Держава і право. 2010. № 48. С. 601–606
3. Гнатюк М. М. Україна в геополітичній стратегії Росії (1991-2008 рр.): політологічний аналіз джерел формування пріоритетів : Київ, 2009. 17 с
4. Гольцов А. Г. Геопросторова політична організація світу: сучасний стан і тенденції трансформації. Наукові праці МАУП. 2009. Вип. 3(22).
5. Гольцов А. Г. Етнічна геополітика як напрям державної політики. Наукові праці МАУП. 2009. Вип. 1(20). С. 96–102.
6. Дністрянський М. С. Геополітика : Навчальний посібник / - Львів :ЛНУ імені Івана Франка, 2011. - 436 С.
7. Качинський А. Індикатор могутності провідних країн світу: характер, тенденції та прогноз / А. Качинський, Д. Молоченко // Зовнішні справи. - 2015. - № 7. - С. 32--35.].
8. Кондратенко О.Ю. Євразійський економічний союз – новий геополітичний проект Російської Федерації. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2016. № 127. Ч. 1. С. 42–56
9. Кудряченко А. І., Рудич Ф. М., Храмов В. О. Геополітика : підруч. Київ : МАУП, 2004. 296 с.
10. Левик Б. Чорноморський флот Російської Федерації у російсько-українських відносинах (пострадянський період). Схід: аналітично-інформаційний журнал. 2014. № 3 (129). С. 48–53.

11. Мельничук І. М. Інтеграційні проекти Російської Федерації на пострадянському просторі : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.04. Чернівці, 2016. 42 с.
12. Перепелиця Г. Виклик майбутньому: геополітичні витоки асиметрії українськоросійських відносин. Політика і час. 2005. № 10. С. 13–2
13. Політична географія і геополітика : навч. посіб. / Б. П. Яценко, В. І. Стафійчук, Ю. С. Брайчевський та ін. ; за ред. Б. П. Яценка. Київ : Либідь, 2007. 255 с.
14. Полоскова Т. Диаспора: фактор конфлікта или сближения? Дружба народов. 2000. №3. С. 159–168.
15. Юрченко С. В. Геополітика і геостратегія США: походження та сутність понять. Дослідження світової політики : зб. наук. пр. Київ, 2001. Вип. 15. С. 72–77
16. Яценко Б. П. Політична географія : навч. посіб. Київ : Вид-во Ін-ту сходознавства НАНУ, 2005. 134 с
17. Ахромеева Ю. В. Неоєвразийство и традиционализм как примеры фундаменталистской идеологии. Омский научный вестник. Сер. Философские науки. 2008. № 5. С.108–110.
18. Бусыгина И. М., Окунев И. Ю. Пространственное распределение силы и стратегии государств, или что и как объясняет геополитика. Политические исследования. 2014. № 2. С. 106–123
19. Гаджиев К. С. Геополитика: история и современное содержание дисциплины. Политические исследования. 1996. № 2. С. 169–183
20. Гурарий Е. М. Концепт политического пространства: институциональная природа и особенности конструирования : автореф. дис. ... канд. полит. наук : Москва, 2016.
21. Дергачев В. А. Геополитический словарь-справочник. Киев : КНТ, 2009. 592 с.

22. Исаев Б. А. Геополитика классическая и геополитика современная. Политические исследования. 2011. № 2. С. 69–85
23. Кантор В. К. Санкт-Петербург: Российская империя против российского хаоса. К проблеме имперского сознания в России. Москва: РОССПЭН, 2008. 542 с
24. Колосов В. А. Российская геополитика: традиционные концепции и современные вызовы. Общественные науки и современность. 1996. № 3. С. 86–94]
25. Колосов В. А. Территориально-политическая организация общества : автореферат дис. докт. географ. наук : Москва, 1992. 47 с.
26. Колосов В. А., Мироненко Н. С. Геополитика и политическая география. Москва: Аспект-пресс, 2001. 479 с
27. Комлева Н. А., Саймонс Г., Стровский Д. Л. Идеологическая мощь геополитического актора: сущность, структура, российская практика. Гуманитарный вектор. Сер. История, политология. 2011. Вып. 3. С. 167–177.
28. Костырев А. Г. «Разумная сила», общественная дипломатия и социальные сети как факторы международной политики. Политические исследования. 2013. № 2. С. 143–149
29. Лапкин В. Этнополитические конфликты на постсоветском пространстве: роли внешнеполитических факторов. Мировая экономика и международные отношения. 2016. № 12. С. 92–103.
30. Лиддел Гарт Б. Х. Стратегия непрямых действий / пер. с англ. Москва: Иностранная литература, 1957. 536 с
31. Мальченков С. А. Категория «геостратегический приоритет» в современной политической науке. Известия Саратовского университета. Сер. Социология. Политология. 2010. Т. 10, Вып. 3. С. 92–94.

32. Мельвиль А. Ю., Тимофеев И. Н. Россия 2020: альтернативные сценарии и общественные предпочтения. Политические исследования. 2008. № 4. С. 66–85
33. Михайлов Т. А. Эволюция геополитических идей. Москва: Весь мир, 1999. 184 с.
34. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс / Хосе Ортега-и-Гассет. – М.:ООО «Издательство АСТ», 2002.
35. Основные положения концепции внешней политики Российской Федерации утверждены Распоряжением Президента Российской Федерации Б.Н. Ельцина от 23 апреля 1993 г. Внешняя политика и безопасность современной России. 1991–2002: хрестомат. в 4 т. / ред.-сост. Т.А. Шаклеина. Москва: МГИМО МИД России, РАМИ, АНО "ИНО-Центр", 2002. Т 4: Документы. С. 19–50.
36. Панкова Л., Леонова О. «Имперская идея» как актуальный концепт политической культуры. Обозреватель-Observer. 2007. № 3. С. 92–100
37. Плугатаренко П. Н. Современное политическое пространство: особенности и тенденции его формирования (теоретико-методологический анализ) : автореф. дис. канд. полит. наук : Москва, 2012
38. Разуваев В. В. О понятии «геополитика». Вестник Московского университета. Сер. 12. Социально-политические исследования. 1993. № 4. С. 32–38
39. Сорокин К. Э. Геополитика современности и геостратегия России : монография. Москва : РОССПЭН, 1996. 168 с
40. Стент А. Почему Америка и Россия не слышат друг друга? Взгляд Вашингтона на новейшую историю российско-американских отношений / пер. с англ. Е. Лалаян. Москва: Манн, Иванов и Фебер, 2015. 464 с
41. Тихонравов Ю. В. Геополитика : учеб. пособие. Москва : Бизнес-школа Интел-Синтез, 1998. 368 с.

42. Туровский Р. Ф. Центр и регионы: проблемы политических отношений : монография. Москва : ГУ ВШЭ, 2006. 399 с.
43. Чихарев И. А., Столетов О. В. К вопросу о соотношении стратегий «мягкой силы» и «разумной силы» в мировой политике. Вестник Московского университета. Серия 12. Политические науки. 2013. № 5. С. 26–43
44. Шерр Дж. Жесткая дипломатия и мягкое принуждение: российское влияние за рубежом / пер. с англ. Київ: Заповіт, 2013. 152 с
45. Шкурко Н. С. Российский имперский миф как социокультурный феномен. Вестник Северо-Восточного федерального университета им. М. К. Аммосова. 2009. № 1, Т. 6. С. 127–133
46. Agnew J., Mitchell K., Toal G. A Companion to Political Geography. Kolosov V. After Empire: Identities and Territorialities in the Post-Soviet Space P. 249-270
47. Allison R. Russian "deniable" intervention in Ukraine: how and why Russia broke the rules. International Affairs. 2014. Vol. 90. No 6. – P. 1255–1297
48. Art R. A Grand Strategy for America. Ithaca, NY : Cornell University Press, 2003. 320 p
49. Dolman E. New Frontiers, Old Realities. Strategic Studies Quarterly. 2012. Vol. 6, № 1. P. 78–96.
50. Doroshko M. Ethno-political Conflicts in Post-soviet Countries Participating in "Eastern partnership" as a tool of Russian Influence in The Region. Вісник Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Серія: "Міжнародні віносини". 2015. Вип. 1 (43). С. 5–6.
51. Goble P. Russian Break-Up. NEFTE Compass. 1993.
52. Kaplan R. The Revenge of Geography: What the Map Tells Us About Coming Conflicts and the Battle Against Fate. New York : Random House, 2013

53. Kennedy P. Grand Strategies in War and Peace: Towards a Broader Definition. Grand Strategies in War and Peace / P. Kennedy (ed.). New Haven, CT : Yale University Press, 1991. P. 1–10

54. Lucas E., Pomerantsev P. Winning the Information War: Techniques and Counter-strategies to Russian Propaganda in Central and Eastern Europe. Washington : CEPA, 2016. 65 p.

55. Nye J. Soft Power: The Means to Success in World Politics. New York : Public Affairs Group, 2004. 192 p

56. Горбулін В. 2017-й: далі буде... [Електронний ресурс] / В. Горбулін // Дзеркало тижня. 02.07.2016. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/internal/2017-y-dali-bude-cinnisni-resursi-viyini-i-miru-ukrayinskiy-format-_.html

57. Горбулін В. Хитромудра невизначеність нового світопорядку [Електронний ресурс] / В. Горбулін // Дзеркало тижня. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/internal/hitromudra-neviznachenist-novogo-svitoporyadku-_.html

58. Ржевська Н. Ф. Стратегічне прогнозування: концептуальний вимір. Проблеми міжнародних відносин. 2013. Вип. 7. С. 184–197. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pmv_2013_7_14

59. Анисимов Е. В. Исторические корни имперского мышления в России. Майдан. 1996. – Режим доступу: <https://maidan.org.ua/pl/2015/01/ystorycheskye-kornuymperskohe-myishlenyya-v-rossyy/>

60. Заседание Международного дискуссионного клуба «Валдай». Президент России. 24.10.2014. – Режим доступу: <http://www.kremlin.ru/news/46860>

61. Илларионов А. Как остановить войну? – Режим доступу: <http://aillarionov.livejournal.com/762248.html>

62. Караганов С. Карта мира: Возвращение геополітики. Россия в глобальной политике. 10.04.2013. – Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/pubcol/Karta-mira-Vozvraschenie-geopolitiki-15917>

63. Комлева Н. А. Несколько замечаний относительно природы и типологии геополитических пространств. Пространство и Время. 2014. № 1. С. 90–101. – Режим доступа: <https://space-time.ru/space-time/article/view/2226-7271provst1-15.2014.33>

64. Кондратенко О. Ю. Класична та сучасна геополітика: ретроспективний аналіз. Міжнародні відносини. Сер. Політичні науки. 2015. № 9. – Режим доступа: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2645/2351

65. Кудрин оценил влияние санкций на экономику России. Ведомости. – Режим доступа: <https://www.vedomosti.ru/economics/news/2018/05/24/770558-kudrin-otsenil-vliyanie-sanktsii>

66. Манкофф Дж. Как Путин получил Крым и потерял Украину. – Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/global-processes/Poslednee-territorialnoe-priobretenieRossiiKak-Putin-poluchil-Krym-i-poteryal-Ukrainu-16611>

67. Оригинальный текст выступления Н.А. Назарбаева 29 марта 1994 г. в Московском государственном университете. – Режим доступа: <http://ehistory.kz/ru/publications/view/567>

68. Основные направления работы МИД России по развитию культурных связей России с зарубежными странами. – Режим доступа: <http://www.mid.ru/bdomp/ns-osndoc.nsf/e2f2>

69. Основы государственной политики регионального развития Российской Федерации на период до 2025 года. Утверждены Указом Президента Российской Федерации от 16 января 2017 года № 13. Президент России. – Режим доступа: <http://kremlin.ru/acts/bank/41641>

70. Откуда исходит угроза миру? ВЦИОМ. Пресс-выпуск № 3711. – Режим доступа: <https://wciom.ru/index.php?id=236&uid=9203>
71. Паин Э. А. Сумерки либеральной империи. Независимая газета. 15.06.2007. С. 10. – Режим доступа: http://www.ng.ru/ideas/2007-06-15/10_empire.html
72. Послание Президента Федеральному Собранию. Президент России. – Режим доступа: <http://kremlin.ru/events/president/news/47173>
73. Послание Федеральному Собранию Российской Федерации. Президент России. – Режим доступа: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/22931>
74. Путин В. Новый интеграционный проект для Евразии – будущее, которое рождается сегодня. Известия. – Режим доступа: <https://iz.ru/news/502761>
75. Статистика внешней торговли Российской Федерации. Федеральная таможенная служба. – Режим доступа: http://customs.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=26274:2018-02-12-11-28-37&catid=40:2011-01-24-15-02-45
76. Шатохин С. Теоретические основания геополитики. Русская линия. 13.03.2015. – Режим доступа: http://ruskline.ru/analitika/2015/03/13/teoreticheskie_osnovaniya_geopolitiki/
77. Шевцова Л. Началась агония российской системы? – Режим доступа: <http://inosmi.ru/russia/20150319/226943407.html>
78. Карпуак О. Ukraine's two different revolutions. URL: <http://www.bbc.com/news/world-europe-25210230>
79. Nakashima E. Inside a Russian disinformation campaign in Ukraine in 2014. The Washington Post. 25.12.2017. URL: <https://www.washingtonpost.com/world/national-security/inside-a-russian-disinformation-campaign-in-ukraine-in->

[2014/2017/12/25/f55b0408e71d11e7ab50621fe0588340_story.html?noredirect=on&utm_term=.28e629b468e7](https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2018-01-24/how-sharp-power-threatens-soft-power)

80. Nye J. How Sharp Power Threatens Soft Power. Foreign Affairs. 24.01.2018. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2018-01-24/how-sharp-power-threatens-soft-power>

81. Nye J., Armitage R. A Smarter, More Secure America : A Report of the CSIS Commission on Smart Power. Washington, DC : The CSIS Press, 2007. 82 p. URL: https://csisprod.s3.amazonaws.com/s3fspublic/legacy_files/files/media/csis/pubs/071106_csissmartpowerreport.pdf

82. Russia. The World Factbook. URL: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/russia/#people-and-society>

83. Sherr J. Geopolitics and Security. The Struggle for Ukraine. Chatham House Report. October 2017. P. 10–23. URL: <https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/publications/research/2017-10-18-struggle-for-ukraine-ashgunn-lough-lutsevych-nixey-sherr-wolczuk.pdf>

84. SIPRI Yearbook 2020 – Armaments, Disarmament and International Security Summary. – Режим доступа: https://www.sipri.org/sites/default/files/2020-06/yb20_summary_en_v2.pdf